

Asia Major (Leipzig) հրատարակչական Ընկերութեան ձեռնարկութիւնն է Պարբերազրուս, աշխատկցութեամբ Կովկասագէտ գիտնականներու: 1925ին, երբ առաջին անգամ լոյս կը տեսնէր Caucasia, անձուկ մտքով Կովկասեան լեռնաշխարհն ունէր իւր հետազոտութեան առարկայ, երկիրն եւ ժողովուրդը: Դրացի Հայաստանին յատկացուած էր առանձին պարբերազրուս մը՝ Armeniaca, զոր կը խմբագրէր K. Roth. Երկամեայ փորձառութիւնը համոզեց հրատարակչական Ընկերութիւնը, թէ վաղաժամ է կրկին թերթերու հրատարակութիւնը, եւ զժողովրդին անոնց պահպանութիւնը: Սկսեալ 1930էն միացուեցան երկու թերթերը Caucasia ընդհանուր անուն տակ իբրեւ «Պարբերազրուս Կովկասի եւ Հայաստանի լեզուներու եւ քաղաքակրթութիւններու հետազոտութեան»:

Ձեռնարկութեան կարեւորութիւնը կը շեշտուէր արդէն առաջին պրակի մէջ. «Այն լեռնաշխարհը, որ Եւրոպայի եւ Ասիայի սահմաններու վրայ՝ երկու ծովերու միջեւ կը սարածուի... որուն հիւսիսային կողմը՝ Ասիայի սիրան Եւրոպայի սրահն զողող պողոտայ մը կայ, ու հարաւային կողմը հազարաւոր դարերով վաղնջական մեծ պետութիւններու ծագած հայրենիքը... երկիր մը, որուն բարձունքներուն ու հովիտներուն վրայ այսօր իսկ յիտունէ աւելի ցեղեր կը համբուին, եւ որուն մէջ հինաւուրց առասպելներու հայրենիքը կը փնտռուի — այնպիսի երկիր մը խողարկուին եռանդը պէտք է վառէ»: Այժմ, երբ Կովկասի հետ նաեւ Հայաստանը հետազոտութեան մարդ կը դառնայ, կը ստանայ մեղի համար Ուսումնաթերթն աւելի կարեւորութիւն:

Հայաստանի եւ դրացի երկիրներուն վերաբերեալ յօդուածներու մասին, որոնք լոյս տեսած են Պարբերազրուս մէջ, խօսած ենք արդէն մատենագիտական տեղեկութիւններու մէջ եւ պիտի ունենանք դեռ առիթ խօսելու:

* Նահատակ գրագետներու բարեկամներ: — Բազմաթիւ արեւմտահայ տաղանդաւոր գրողներ համաշխարհական պատերազմին զոհ դացին առանց կտակելու հայ գրականութեան առանձին հատորով իրենց զեղարուեստական էջերը: Ուրիշներ, նախապատերազմեան օրերուն մեռան, թողլով

իրենց երկերը ցիրուցան դանազան օրաթերթերու եւ պարբերականներու մէջ:

Հաւաքելու համար այսպիսի գրողներու աշխատութիւնները առանձին հատորներու մէջ կազմուած է 1929ին ի Պարիս միութիւն մը՝ «Նահատակ գրագէտներու բարեկամներ» անունով: Միութիւնը որոշած է հրատարակել իբրեւ առաջին շարք, 12 հատորներու մէջ հետեւեալ նահատակ կամ մեռած գրագէտներու երկերը. 1. Ռուբէն Զարգարեան. 2. Մելքոն Կիւրճեան (Հրանդ). 3. Գեղամ Տէր-Կարապետեան (Մշոյ Գեղամ). 4. Գեղամ Բարսեղեան. 5. Տ. Չէօղլուրեան. 6. Ա. Յարութիւնեան. 7. Գ. Զօհրապ. 8. Ա. Արփիարեան. 9. Ե. Օտեան. 10. Ե. Սրմաքէշխանլեան (Երուխան). 11. Ռուբէն Սեւակ եւ 12. Տ. Զրաքեան:

Իւրաքանչիւր հատոր պիտի ունենայ հեղինակին կեանքին եւ դործին շուրջը ուսումնասիրութիւն մը:

Առաջին երկու հատորները լոյս տեսան արդէն զեղեցիկ տպագրութեամբ:

Ընտրուած նպատակին բարեաւ հասնելու համար կը խնդրուի որ «ամէն հայ բարոյագէտ եւ նիւթագէտ քաջալեր հանդիսանայ» ձեռնարկութեան, թէ տարածելով հրատարակութիւններն եւ թէ դրամական նուիրատուութիւններով:

Ձեռք կասկածիլ թէ զեղեցիկ նպատակը, պիտի դանէ ամէն քաջալերութիւն հայ մշակոյթին նախանձախնդիր հայրենակիցներէն. եւ այսպէս նահատակ գրագէտներու բարեկամները պիտի տեսնեն համախմբուած իրենց շուրջը նոր թիւ մը դրասէր բարեկամներու, որոնք ոչ միայն մղում պիտի տան սկսուած դործին ընթացքին, այլ եւ պիտի ստեղծեն միջոց, նոյնպիսի խնամքով հրատարակելու շարքերը հայ նոր եւ նորագոյն հեղինակութիւններու:

* Թէոդոր Նէպրեկէ †: — 25 Գեկտ. 1930 ի Կարլսրուհէ վախճանեցաւ մեծ արեւելագէտ թ. Նէօրեկէ: Թէպէտ առաւելապէս Սեմական լեզուներու ուսման նուիրուած էր հանգուցեալը, բայց սկանաւոր հանդիսացած էր նաեւ պարսկական իրերու մէջ: Դասական աշխատութիւն մը նկատուած է մինչեւ օրս իր գերմաներէն թարգմանութիւնը Տարբրի Սասանեան պատմութեան վերաբերեալ բաժնին, որուն հմտալից եւ բազմակողմանի ծանօթութիւնները, ինչպէս

նաեւ արտաքոյ բնագրի դրուագները Սասանեանց քաղաքակրթութեան պատմութիւնը կ'ընդգրկեն: Հակառակ յիսնամեայ տարիքին պահած է գործս իւր թարմութիւնը. անոր խորհրդին կը զիմեն ամէն անոնք, որոնք կը մերձենան արեւելեան պատմութեան: Կից այս աշխատութեան յիշենք նաեւ՝ Պարսկական դիւցազնալէպը, Պարսկական ուսումնասիրութիւնները, Համառօտ պատմութիւնն Պարթեաց եւ Սասանեանց, որոնք սերտ կապ ունին դրացի աշխարհին՝ Հայաստանի քաղաքակրթութեան պատմութեան հետ: Վերջին երկու աշխատութիւնները թարգմանուած են նաեւ հայերէն՝ Ն. Քարամեանցի աշխատասիրութեամբ: — Սեմազիտական բազմաթիւ աշխատանքները, զորոնք տուաւ թ. Նէօրեկէ, զանց կ'ընենք յիշատակել հոս:

* Երաժիշտ հայեր — Հայր եւ Որդի Պետրոսեանները: — Ապրիլ 15ին Բրիւսէլի Արքայական Երաժշտանոցին մէջ նուագա-

հանդէս մը տուին Հայր եւ Որդի Պետրոսեանները: Նուագահանդէսին կենդրոն էր հինգ ու կէս տարեկան Բաֆֆին, որ անհաստալի արուեստով եւ կատարելութեամբ նուագեց դաշնակի վրայ մեծ վարպետներու կտորներ: Տեղական թերթերը սքանչանքով արձանագրած են «Փոքրիկ Հրաշալիքին» այս ընդունակութիւնները. «Երաժշտական տեսակետով՝ անտեղեակ է խաղերու, բայց երաժշտական բնազդ մը եւ արտասովոր յիշողութիւն մը հնարաւորութիւն կու տան աւոր բազմաթիւ կտորներ իւրացնելու, որոնց վերջիչումը միայն արդէն զարմանալի է» են: Թերթերը մեծ հիացմունքով կը խօսին նաեւ հօրը՝ Չութակահար Պետրոսեանի արուեստին վրայ (հմմտ. Նոր Լուր, 1 Մայիս):

* Կտակ մը ի նպաստ Երեւանի Համալսարանին: — Միհրան Աւագանեան կտակած է Երեւանի Համալսարանին 15.000 տոլարի գումար մը եւ անձնական մատենադարանը:

Resumé der wichtigsten Abhandlungen.

Elisäus Vardapet und seine Geschichte des Armenischen Krieges. Eine literarisch-historische Untersuchung. Von P. N. Akinian. Sp. 129—201.

Die Tatsache, daß Lazar von P'arpi, der um 504 seine Geschichte des 5. Jahrhunderts schrieb, von der Existenz des historischen Werkes Elisäus noch keine Ahnung hatte, stellt die Zeitgenossenschaft des letzteren in Frage. Andererseits wird bestätigt, daß Elisäus den Lazar gelesen und reichlichst benützt hat. Die Zugehörigkeit des Autors in das 6. Jahrhundert wird hiemit von selbst festgestellt. Wenn man dann die Entstehungs- und Entwicklungsphasen des Aufstandes vom Jahre 451 bei den beiden Historikern näher in Betracht zieht, so wird die große Verschiedenheit den Leser in Verlegenheit bringen. Wo Lazar, gestützt auf die Zeugen, die Ereignisse in ihrer natürlichen Entwicklung klar und sachgemäß beschreibt, dort tappt Elisäus wie ein Blinder im Dunkeln, seinem rhetorischen Stile ergeben. In den nicht wichtigen Stellen stimmt er mit Lazar überein (in Namenregistern), bei der Darstellung der politischen

Ereignisse aber geht er seine eigenen Wege. Die wichtigsten Abweichungen von Lazar, die wir im Elisäus antreffen, bestehen in folgendem:

1. Das Charakterbild Jazdegerds; er ist kriegslustig, hochmütig, prahlt mit dem Beinamen „Unsterblich“, interessiert sich für die philosophisch-theologischen Fragen.
2. Er macht Einfälle ins römische Gebiet, plündert Städte, schreitet „bis Nisibis“ vor und macht Kriegsgefangene.
3. Friedensschluß zwischen Persien und Byzanz; Beschluß über die Rückkehr der Flüchtlinge in römisches Gebiet.
4. Der Perserkönig zieht gegen die Nord- und Kaukasusvölker, hält dieselben im Zaum und verschließt den Paß von Derbend.
5. Er verordnet neue Steuergesetze; Denšapuh wird zur Volkszählung nach Armenien geschickt. Alles Ereignisse, die sowohl Lazar als auch den griechischen und orientalischen Historikern des 5. Jahrhunderts unbekannt sind. Das entworfenen Charakterbild paßt aber sehr genau auf Chosrau I. Anušarvan, „dem Unsterblichen“, sowie die politisch-wirtschaftlichen Einzelheiten in seine Regierungsjahre fallen

(531—579). Diese und manche andere Stellen lassen den Verfasser vermuten, daß das Werk des Elisäus ursprünglich in einer anderen Fassung veröffentlicht war, als es uns gegenwärtig überliefert ist. Im Original wird die Geschichte des armenischen Krieges vom Jahre 572, der zuerst als ein Aufstand gegen den König der Könige ausbrach und dann den zwanzigjährigen Krieg zwischen Persien und Byzanz hervorrief, dargestellt. Die sich als ein Ganzes darstellende Geschichte der Jahre 531—595 ist umgestaltet und verstümmelt und an das von Lazar entworfene Schema des armenischen Aufstandes vom Jahre 451 angepaßt und als Geschichte der Wardanianer der Öffentlichkeit vorgetragen (§ 6 und 7).

Dieses Schicksal des Originals war den Alten wohl bekannt. Die Überlieferung bei Thomas Artsruni, wonach die Verstümmelung des Originals dem Nestorianer Bar Šauma zugeschrieben wird, legt Zeugnis dafür ab (vgl. § 8).

Um die Abhängigkeit des Elisäus von Lazar sowie seine Abweichungen von diesem festzustellen, hält es der Verfasser für nötig, in einer übersichtlichen Zusammenstellung die Darstellungen beider Historiker kurz zu skizzieren. Gerade in den Stellen, wo Elisäus vom Lazar abweicht, steht er in Einklang mit der Geschichte des 6. Jahrhunderts (vgl. § 9).

Zur Ergänzung der bibliographischen Orientierung sowie zur näheren Kenntnis des erhaltenen Textes folgt eine Übersicht über die Elisäus-Handschriften (§ 10), ihre Veröffentlichungen (§ 11) und Übersetzungen (§ 12).

In der Hss. ist die Überschrift des Werkes zweifach überliefert. Geschichte des hl. Wardan des Tapferen und Feldherrn der Armenier und Zeugen Christi, vom hl. Elisäus auf Wunsch des Priesters David, oder: Des Vardapets Elisäus [Geschichte], die er auf Ansuchen des Mamikoniers David geschrieben hat über Wardan und den Krieg der Armenier. Eine Handschrift trägt sogar den Titel „Denkschrift des hl. Wardan, Feldherrn der Armenier“. Die venetia-

nische Ausgabe vom Jahre 1828 hat diese beiden Überschriften zu einer verschmolzen: „Des Wardapet Elisäus (Geschichte) über Wardan und den Krieg der Armenier, auf Ansuchen des Priesters David des Mamikoniers“.

Daß der Autor Elisäus hieß, darüber sind die Hss. einig. Mit diesem Namen kennt ihn auch Thomas Artsruni. Außer mit dem Beinamen Vardapet nennt ihn Thomas auch Priester. Weil der Autor in den Überschriften der homiletischen Schriften gewöhnlich den Titel Priester führt, so hält der Verfasser dies für authentischer. Die Benennung des Werkes „Über den Krieg der Armenier“ wird auch in der Widmung wiederholt, so daß die Echtheit derselben damit verbürgt wird. Dagegen scheint aber dem Original der Zusatz fremd zu sein: „und über Wardan, auf Ansuchen des Priesters David des Mamikoniers“. Nach Thomas Artsruni hatte Elisäus auf Anregung des Mamikoniers Wardan die Arbeit in Angriff genommen. Dieser Wardan wird vom Verfasser mit dem gleichnamigen Feldherrn, welcher in den Kriegen vom Jahre 572 die Hauptrolle gespielt hat, identifiziert.

Die rekonstruierte Überschrift sollte somit lauten: „Des Priesters Elisäus [Geschichte] des Krieges der Armenier, die er auf Ansuchen Wardans des Mamikoniers und Feldherrn der Armenier geschrieben hat“ (vgl. § 13).

Dem Gönner, welcher dem Autor den Befehl gibt, die Geschichte „des Krieges der Armenier“ zu schreiben, damit die Bedrückten bei der Lektüre Trost genießen können, wird in der Widmung der Beiname „Tapfer“ gegeben. Obwohl der Autor überzeugt ist, daß zu dieser Aufgabe der Gönner selbst der geeignetste ist, als einer, der in die Ereignisse des Krieges voll eingeweiht ist, gibt er trotzdem seine Einwilligung dazu. Nicht als Geschichtsschreiber, vielmehr als Homilograph tritt er auf. Er will die Tugendhaften loben und die Niederträchtigen tadeln, in allem die Winke der Vorsehung aufweisen und auf diese

Weise den durch das Unglück Verzweifelten Trost spenden (vgl. § 14).

In sieben Kapiteln oder Büchern, die er „Epochen“ nennt, hat er sein Vorhaben durchgeführt. Die Überschriften jeder „Epoche“ hat er genau in der Widmung niedergeschrieben. Es sind dies: I. Die Zeit; II. Das Geschehen der Dinge (die Ereignisse) vom Fürsten des Orients; III. Über das Bündnis [der Kirche]; IV. Über die Zwietracht einiger, die sich von diesem Bündnis lostrennten; V. Der Überfall der Orientalen; VI. Der Widerstand der Armenier im Kriege; VII. Die Verlängerung der Kriegswirren. Diese Einteilung des Originals ist in dem gegenwärtigen Texte der Willkür des Redakteurs anheimgefallen. Die V. Epoche ist ausgeblieben. Die Überschriften der IV. und VII. Epoche sind umgeändert (vgl. § 15). Der Text selbst ist an vielen Stellen verstümmelt, verstellt und auseinandergerissen (vgl. § 17). Das herrliche Gebäude des Originals ist zerstört. Als Veranlassung zu dieser Untat hebt der Verfasser die Feindseligkeit zwischen den Armeniern und Byzantinern hervor, die besonders anfangs des 6. Jahrhunderts vorhanden war. Das Bündnis des Jahres 572, das zwischen Armenien und Byzanz geschlossen wurde, hatte veranlaßt, daß die nichtkriegführende Bevölkerung mit ihrem Hab und Gut nach Byzanz flüchtete und die römische Armee in Armenien vorrückte. Während des zwanzigjährigen Krieges waren die Flüchtlinge in der Fremde verschiedenen Unheilen ausgesetzt und die römische Armee verübte in Armenien mancherlei Untaten. Daran schlossen sich Streitigkeiten auf dogmatischem Gebiete. Der Krieg mißlang; die Entbehrungen der vielen Jahre schienen umsonst. Als daher das Geschichtswerk Elisäus' herauskam, wo die Mitkämpfer des Krieges als Helden und Märtyrer gepriesen wurden und das heilige Bündnis zwischen Armenien und Byzanz gewürdigt wurde, diejenigen aber, welche sich davon lostrennten, als Feiglinge gebrandmarkt wurden, hat es in Persisch-Armenien keinen Beifall gefunden. Nun erdachte man, das Ganze in einem anderen Kleide der Öffentlichkeit Persisch-Armeniens vorzulegen. Es wurde dem Aufstande des

Jahres 451 angepaßt, dessen Held Wardan der Mamikonier beim Volke noch in voller Erinnerung war. Obwohl der Redakteur mit sehr ungeschickter Hand die Umgestaltung durchgeführt hatte, blieb doch seine Fälschung lange Zeit unentdeckt.

Der Verfasser hält es hier der Mühe wert, den Inhalt der sieben Epochen im Sinne des Originals zu rekonstruieren zu versuchen. Die I. Epoche umfaßt die Jahre 540—570, die Staats- und Religionspolitik Chosrau I. Der Anfang des Originals fällt mit dem Anfang des zweiten Kapitels der Redaktion zusammen. Was die Redaktion als erstes Kapitel angibt, ist teilweise dem ersten Kapitel des Originals entnommen. Es sind hier die Einfälle Chosraus ins römische Gebiet, die persischen Märtyrer etc. behandelt. Die II. Epoche: Steuerverordnungen, Christenverfolgungen in Armenien; Aufstand im Jahre 572. III. Epoche: Bündnis zwischen Armenien und Byzanz; Einmarsch der römischen Armee in Armenien. IV. Epoche: Auflösung der Disziplin in der verbündeten Armee. V. Epoche: Kriegszug Tam-Chosraus gegen die verbündete Armee. VI. Epoche: Der Krieg bei Melitene. VII. Epoche: Weitere Kämpfe (Der Tod Chosraus (Die Regierungsjahre Ormuzds); Ormuzds Tod; Chosrau II.; Empörung Bahrams und Bistams; Der Zustand der Flüchtlinge in Byzanz; Die Feldherren im Gefängnis; Die Frauen der armenischen Notabeln von Konstantinopel. Die VII. Epoche des Originals ist gänzlich ausgemerzt. Bruchstücke davon sind am Ende des achten Kapitels noch unversehrt erhalten.

Hethiter und Urartäer. Eine bibliographische Studie. Von P. J. DASHIAN. Sp. 202—231.

In Fortsetzung seiner Studien mit bibliographischen Notizen spricht der Verfasser über verschiedene Theorien der Neuzeit, namentlich über die Theorien J. Karst (Atlantis etc.) und die Japhetidentheorie N. Marrs. Er findet, daß die Beweisführungen oft wenig begründet und manchmal sogar unannehmbar sind.

